

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 5 (Ağustos/August 2021), s. 224-234.
|| Geliş Tarihi-Received: 18.06.2021
|| Kabul Tarihi-Accepted: 19.08.2021
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.954169

Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme" Adlı Eserdeki Kitlesele Hareketlerin Psikolojik Analizi

The Psychological Analysis Of The Massive Movements In The Work Of Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme"

Aydın GÖKTAŞ*

Öz

Bu çalışmada, Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme" adlı eserdeki köy halkları, halifeler, erenler gibi kitle tanımı içine girebilecek gruplar tespit edilmiştir. Bu gruplar kitle tanımı içinde değerlendirildikten sonra Hacı Bektaş'a karşı tutumları, olağanüstülüklerle gösterdikleri tepkiler ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan bu tepkilerin aynı nitelikte olanları elenmiştir. Menakıpname, söz konusu eser ve kitle psikolojisi hakkında ön bilgiler verildikten sonra eserdeki kitlesele hareketlerin bir kısmı, diğerlerine örnek mahiyetinde olması da göz önünde bulundurularak ve eserdeki sırasına uygun bir şekilde çalışmaya eklenmiştir. Sonrasında Gustave Le Bon'un Kitleler Psikolojisi, Sigmund Freud'un Kitle Psikolojisi ve Ego Analizi, Elias Canetti'nin Kitle ve İktidar adlı eserlerinde ortaya konulan teoriler ve bilgiler ışığında söz konusu kitlesele hareketlerin psikolojik analizi ve sınıflandırması yapılmıştır. Analiz ve sınıflandırmalar menakıpnamelerin yazılış amaçları ile ilgili kaleme alınmış kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırılmıştır ve incelenen kaynaklardaki teorileri ve bilgileri destekleyici nitelikte bir sonuca ulaşılmıştır. Kitlesele hareketlerin daima olumsuzdan olumluya doğru bir değişim içinde olduğu saptanmış ve bu durumun okuyucuya da bir mesaj niteliğinde olması durumu açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Menakıpname, kitlesele hareketler, kitle psikolojisi.

Abstract

In this study, groups that can be included in the definition of mass such as village peoples, caliphs and saints in Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme" were determined. After these groups were evaluated within the definition of mass, their attitudes towards Hacı Bektaş and their reactions to the extraordinary were revealed. Those of the same nature of these responses were eliminated. After giving preliminary information about the Menakıpname, the work in question and mass psychology, some of the mass movements in the work were added to the work in accordance with the order in the work, taking into account the fact that it is an example to the others. Afterwards, the psychological analysis and classification of these mass movements were made in the light of the theories and information put forward in Gustave Le Bon's Psychology of the Masses, Sigmund Freud's Mass Psychology and Ego Analysis, and Elias Canetti's Mass and Power. Analysis and classifications were compared with the information in the sources about the writing purposes of the hagiographies, and a conclusion was reached that supports the theories and information in the sources examined. It has been determined that mass movements are always

* Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Konya/Türkiye, e-posta: aydingoktas@selcuk.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7469-3020>.

in a change from negative to positive, and it has been tried to explain that this situation is a message to the reader.

Keywords: Legend, mass movements, mass psychology.

Giriş

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte kültürleri de değişmeye başlamıştır. Bu değişime paralel olarak farklı türlerde edebî mahsuller de ortaya koymuşlardır. Bu edebî mahsullerden biri ise evliya menkıbeleridir. Evliya menkıbeleri; Türk kültürünün sosyolojik, psikolojik, halk bilimsel ve tarihî açıdan incelenmesinde dikkate değer bir önem teşkil etmektedir. Bir milletin kültürel kimliğini ortaya koymak amacıyla yapılan bilimsel araştırmaların içinde menkıbeler, milletin düşünce yapısını tanımlayabilmeye yardımcı kaynaklardır. Bu metinler, yazıldığı dönemin şartları ile beraber değerlendirilerek ve karşılaştırılmalı analiz edildiğinde yazıldığı dönemin düşünce yapısını anlamaya, kültürel gelişimini kavramaya, tarihî olayları değerlendirmeye yardımcı olabilecek özelliktedirler.

Müslüman Türklere evliya kültü Türklerin Müslümanlığı kabul etmeden önceki dönemlerinden beri önemlidir. İslamiyet'ten önceki atalar kültü ve kamlara duyulan saygı; Müslümanlığın kabulü ve tasavvufun tanınması gibi etkenlerle Anadolu'ya göçten sonra evliya kültü olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu durum atalar kültürünün ortadan kalkmasına neden olmamış, daha da artarak devam etmesini sağlamıştır.

Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme" adıyla, Hacı Bektaş'ın menkıbevi hayatını anlatan eserin oluşumu sürecinde nasıl bir olay örgüsü ve şahıs kadrosu oluştuğu bu çalışmanın çıkış noktasıdır. Bundan hareketle eserdeki kurguda yer alan kitlelerin psikolojik tutumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Kitlelerin olaylar karşısındaki psikolojik tutumlarının tespiti ile bu tutumların okuyucuya nasıl etki edebileceğine teorik bir zemin hazırlamak ise çalışmanın amacını teşkil etmektedir.

Menakıpname geleneğinin ortaya nasıl çıktığını Ahmet Yaşar Ocak *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Menakıpnameleri* adlı eserinde şöyle ifade etmektedir: "Dünyanın neresinde ve hangi devirde olursa olsun, halk muhayyilesi hiç bir zaman, kendine ulaşan bir dinin resmî çerçevesi ile yetinmemiştir. Bu sebeple de, daima bir takım insanüstü kuvvetlere ve bunların ortaya koyduğu harikulade olaylara inanma meylini olabildiğince korumuş ve bunun sonucu, o dinin resmî çerçevesine popüler mahiyette ikinci bir çerçeve eklemiştir. Hatta o, çoğu defa bu resmî çerçeveden ziyade, söz konusu popüler çerçeveye bağlıdır." (Ocak 2010: 30). Bu açıklama menakıpname geleneğinin oluşum sürecini ortaya koymaktadır. Halk muhayyilesinin bu doğal yapısı, *Kur'an-ı Kerim*'de geçen peygamberler ve özellikle Hz. Muhammed etrafında anlatılan mucizeler halk arasında bu türün yayılmasını sağlamıştır.

Zamanla popülerlik de kazanan keramet düşüncesi tasavvufi düşünceden ayrı bir şekle girmiştir. Burada İslamiyet'ten önceki Arap toplumunda mevcut olan eski devirlere ait efsane ve mitlerin, Musevi ve Hristiyan kaynaklı menkıbelerin önemi de büyüktür. Bunları halk arasında anlatanlara "kussas" denilmiştir. İlk olarak Hz. Osman zamanında ortaya çıkan kussaslar Emevîler döneminde daha da artmıştır. Tefsir ve tarih kitaplarına da giren kussaların anlattıkları efsaneler tasavvufun yayıldığı halk çevrelerinde 9. yüzyıldan itibaren evliya menkıbeleri hâline dönüşmüştür.

Arap dünyasında görülen bu hadiseler İslamiyet'le gelen tasavvuf düşüncesinin etkisiyle Müslüman Türk topluluklarında da görülmeye başlamıştır. İslam öncesi Türk toplumundan gelen efsane, destan vb. türlerin bu oluşuma gerekli zemini hazırladığı söylenebilir. Efsane, destan gibi türlerin önemli bir kısmı eski şamanların cinlerle münasebetlerini, ruhlarla mücadelelerini, öbür dünyaya gidip gizli güçlerle temas

kurabilme özelliklerini ve bu yolla ortaya çıkan olağanüstü olayları anlatmaktadır. Bunlar İslami dönemde dervişlerce anlatılan menkıbe anlatma geleneğinin temellerini oluşturan unsurlardandır.

Ahmet Yaşar Ocak'a göre, Türk evliya menkıbelerine bugün bilinen şeklini kazandıran ikinci önemli faktör Budizm'dir. Başta Buda olmak üzere bütün Budist azizler, tasavvuf kültüründeki velilerde olduğu gibi olağanüstülükler gösterdiği söylenen kişilerdir. Mesela mevsimi olmadığı hâlde kuru ağaçtan meyve oldururlar, havada uçarlar, değişik şekillere girerler. Bu menkıbeler, ahlaki bir terbiye vermek ve Budizm'in kurallarını öğretmek amacını güder ve rahipler tarafından propaganda maksadıyla kullanılırlar. İşte bu propagandalar sonucu Budizm, Orta Asya'da Türkler özellikle de Uygur Türkleri arasında yayılmıştır. Uygur baksıları Budist menkıbeleri çalgı aracılığıyla halka anlatmışlardır (Ocak 2010: 30-32).

İslamiyet'in kabulü ile birlikte baksıların yerini "ata" ve "baba" lakaplı şeyhler almış bu kez menkıbeler İslami propagandaya malzeme olmuşlardır. Böylece eski destan ve efsaneler, şamanların hikâyeleri ve Budist olağanüstü içeriklerinin etkisiyle Müslüman Türkler arasında evliyâ menkıbeleri yaygınlaşmıştır. Bunların yanında Türklerdeki evliyâ menkıbelerinin kaynakları arasında, İranlı mutasavvıfların İslâmiyet'i yaymak amacıyla zenginleşmiş sufi kaynaklardan Türklere naklettikleri menkıbeleri de saymak gerekir. Cengiz, Babür gibi önemli isimler üzerinde çalışan ünlü Fransız oryantalist Fernand Grenard, Türkistan'da tespit ettiği Türk evliya menkıbeleriyle Budist menkıbeler arasındaki benzerliği 19. yüzyılın son yarısında görmüş ve buna işaret etmiştir (Ocak 2010: 30-32).

Tarihî seyir içerisinde yukarıda anlatıldığı gibi bir yolda ilerleyen menakıpnamelerin oluşturulma süreçlerinde ciddi bir halk bilgisinin de etkisi olduğu görülmektedir. Halk bilgisi ile kastedilen halkın kültürü, düşünce yapısı ve eğilimleridir. Halkın bu özelliklerini iyi gözlemleyen sanatsal ruha sahip kişiler, anlatılagelen bu menkıbeleri yazmışlar ve böylece menakıpname türü eserler vücuda gelmiştir. Hacı Bektaş'ın da tarihî kişiliği yanı sıra menkıbevi kişiliğini anlatan menakıpname adlı eser böyle bir süreçle oluşmuş olmalıdır. Eserde yer alan olağanüstülük içeren olaylar, tarikatın yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Eserin yazarı, olağanüstülüklerin derecesi ile tarikatın halk hafızasındaki yerinin sağlamlaşmasını paralel görmektedir denebilir.

Kitle kelimesi Budak'ın hazırladığı *Psikoloji Sözlüğü*'nde "Homojen, belirgin bir yapı/örgütlenme göstermeyen ancak belirli bir konuda aynı şekilde davranma eğilimi gösteren insanlar yığını" (Budak 2005: 452) olarak tanımlanmıştır. Ancak teriminin tanımıyla ilgili günlük dilde kullanım farklılıkları vardır. Kelime yığın, kalabalık, grup, topluluk gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır ve bahse konu insan grubunun durumuna göre değişmektedir.

Sosyal psikolojinin kökenleri, sosyal etkileşimleri anlamaya çalışan ilk çağ düşünürlerine kadar götürülebilir. Ancak bugünkü başlangıç, Comte'un insan ve toplumun karşılıklı birbirlerini etkilediklerini söylediği ve biyoloji ve sosyolojiyi kesiştiren bir bilim önerdiği *La Morale* adlı eserinde ilk kez görülür. Bunu Le Bon ve Tarde'in kitlelerin kendilerine özgü psikolojileri olduğunu telkine ve ani hareket etmeye yatkın bulduklarını ifade eden çalışmaları izler. Bu dönemde kaleme alınan bir diğer önemli eser Gustave Le Bon'a ait olan *Kitleler Psikolojisi*'dir. İlk kez *sosyal psikoloji* kavramının kullanıldığı 1930'lu yıllarda ekonomik bunalımla birlikte sosyal problemlere ve grup süreçlerine ilgi artmıştır. Grup etkileşimleri, grubun bireysel tutumlar üzerine etkisi, azınlık grupları, uygunluk, grup normu ve liderlik alanlarında birçok çalışma yapılmıştır. Sosyal psikoloji, alan ya da laboratuvarlarda küçük gruplar üzerinde yapılan

çalışmalarla, yeni araştırma yöntemleri ve teorilerle yerini sağlamlaştırırken grup bir tedavi biçimi olarak psikiyatri alanına girmiştir. İncelemelerin amacı insanların birbirleriyle olan ilişkilerini, bu ilişkilerin dinamiklerini ele alan, aksayan yönlerini ortaya çıkaran ve düzeltme yolları arayan bir çabaya dönüşmüştür. Bu gelişmeler daha çok grup kavramıyla karşılanmaktadır ve grup, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, iletişim bilimi ve hatta biyolojinin ortak ilgi alanı olmuştur. Grupların psikolojik değerlendirmelerinde ortak kabul edilen noktalar ise geniş manasıyla grup çıkarları, duyguları bünyesinde barındıran bilinç-dışının tezahürleridir. Buna göre, kişinin bireysel derinlik psikolojisi, aynı zamanda genişletilmiş bir kitle psikolojisi kimliğini taşır. Bütün kitle olgularının ön biçimleri ailede, küçük çocuğun anne ve babası ile ilişkilerinde görülebilir. Kitle ruh hali denilen durum ise çocukların, ilkelerin ve nevrotiklerin psikolojilerinin genişlemiş şekilleridir.

Bu alan 1930'lara bir yandan sosyal etkileşimin önemini vurgulayan sosyolojinin, diğer yandan bireyin önemini vurgulayan psikolojinin etkisi altında kalmıştır. Bu ara dönemde konuyla ilgili en önemli eser Freud'un *Kitle Psikolojisi ve Ego Analizi* adlı kitabıdır. Kitap, Gustave Le Bon ve McDougall'ın çalışmalarının eleştirisi temelinde gelişir. Freud, Le Bon'un, "Bir organizmadaki hücreler nasıl bir araya gelerek tek tek hücrelerdekenden apayrı yeni bir varlık oluşturursa psikolojik kitle de bir an için birbiriyle kaynaşmış ayrı tür öğelerin oluşturduğu geçici bir varlıktır" (Le Bon 2012:9) tanımına ve saptadığı kitle özelliklerine büyük ölçüde katılır ama şunları eklemeyi de ihmal etmez: "Kitle içerisinde bireyin kazandığı sözde yeni özelliklere gelince, bunlar insan ruhunda tüm kötüyü nihayet istidat halinde veya başka bir nedenle birbirlerine bağlanmış bireylerden kurulu bir topluluk, sosyal bir etkileşim sistemidir." (Freud 2018:12).

Freud ayrıca kitle psikolojisinin başı sonu belli olmayan bir konu olduğunu ve kendi söylediklerinin bunun çok az bir kısmını kapsadığının farkında olduğunu belirtmektedir. Eserinde Le Bon'un sözünü ettiği özellikteki kitlenin, kitle değil ancak bir yığın, bir kalabalık olabileceğini; ayrıca ordu, kilise gibi oturmuş, örgütlenmiş kitleler olduğunu belirtir ve insanların toplu yaşama içgüdüleri üzerinde durur (Freud 2018: 34).

Gruplar; büyüklüklerine, güçlerine, üyeleri arasındaki dayanışma, örgütlenme ve işlev derecelerine, üyelerin birbirleriyle etkileşim türlerine, rol dağılımlarına ve grup yaşantılarının kendi iç dünyalarında nasıl algıladıklarına göre farklılıklar gösterir. Bir grup, üyelerin işlevlerinin toplamına eşit değildir; bu toplamdan daha farklıdır ve tamamen yeni bir olgudur. Bireyler gibi onun da bir ömrü vardır. Bir grup kendi normlarını oluşturma ve bunlara uyma, bu normlardan sapmaya veya normların değişimine karşı direnç gösterme, eski normlar yeni durumlar için yetersiz kaldıklarında onları değiştirme isteği ve dışarıya karşı bir potansiyel saldırganlık taşıma özellikleriyle üyelerini birbirine bağlar. Grup hayatı, bir üyeler arası etkileşimler sürecidir. Etkileşimler çatışma veya uyum şeklinde olabilir. Üyelerin hangi rolleri üstleneceklerini ve bu arada önderin kim olacağını da etkileşimler belirler. Grup üyeleri arasında bireysel bazı farklılıklar olmasına rağmen paylaşılan ortak bir duygusal yaşantı söz konusudur.

Vilâyet-Nâme'de Yer Alan Kitlesele Hareketler

Horasan Halkının Padişah Seçimi

Horasan halkı, Hacı Bektaş'ın atalarına hizmet eden halktır. Hacı Bektaş'ın ataları Horasan halkını yönetmişlerdir. Bu halk, Hacı Bektaş'ın atalarından biri vefat ettiğinde kayıtsız şartsız aynı soydan bir diğer kişiyi kendilerine padişah olarak seçmektedir (Gölpınarlı 2016: 3).

Hafızların Kuran Okuması ve Dervişlerin Duası

Hacı Bektaş'ın babası bir evlat sahibi olmak ister ve memleketin ulularını, beylerini toplayıp fikir alışverişinde bulunur. Ortak fikir ise memlekette ne kadar bilgin, hafız, derviş, yoksul varsa hepsinin bir yerde toplanması ve hafızların Kuran okuması, dervişlerin ve yoksulların da dua etmesidir. Bu meclisin sonunda Allah'tan bir evlat beklenmektedir. Bütün söylenenler yapılır ve Allah İbrahim El Sani'ye (Hacı Bektaş'ın babası) bir evlat verir. Hacı Bektaş'ın doğumu bu şekilde olmuştur (Gölpınarlı 2016: 3).

Nişabur Halkının Lokman-ı Perende'nin Sözü ile Hacı Bektaş'a Baş Eğmesi

Lokman-ı Perende, Hacı Bektaş'ın henüz küçük yaştaiken gösterdiği kerametlere şahit olur. Bunlardan biri de kendisi hacdayken Hacı Bektaş'ın onun yanına gelmesidir. Bunu gören Lokman, hac dönüşü kendisini karşılayan Nişabur halkına Hacı Bektaş'ı göstererek asıl "Hacı"nın o olduğunu söyler. Bunun üzerine Nişabur halkı Hacı Bektaş'a baş eğerler ve onu hünkâr olarak kabul ederler (Gölpınarlı 2016: 6).

Horasan Pirlilerinin Hacı Bektaş'ın Hacılığını Kabul Etmesi

Horasan pirleri Hacı Bektaş'ın hacı olmasını ve kerametlere sahip olmasını kabul etmezler. Lokman-ı Perende onlara bunun mümkün olabileceğini söylese de onlar kanıt isterler. Bunun üzerine Hacı Bektaş Horasan pirlilerine avucunun ortasındaki yeşil beni gösterir. Bu benin aynısı Hz. Ali'nin avucunda da vardı. Bunu gören Horasan pirleri Hacı Bektaş'tan özür dilediler ve ona teslim oldular. Bunun haricinde Hacı Bektaş, Horasan pirlilerinin karşısında susam yaprağı üzerinde namaz kılar. Bunun sonucunda Horasan pirlilerinin de hünkârı olur (Gölpınarlı 2016: 7-8).

Bedahşan Ülkesinin Halkı

Bedahşan ülkesinde yaşayan halk kâfirdi. Sürekli Horasan iline akın ederlerdi. Bir savaşta Müslümanları yendiler ve önemli komutanları esir aldılar. Horasan ilinin valisi Ahmet Yesevi, Allah'a dua etti ve ondan yardım istedi. Allah onu Hacı Bektaş ile buluşturdu. Hacı Bektaş Bedahşan halkı ile savaştı ve onları yendi. Bu savaş sırasında Hacı Bektaş'ın Allah'tan istekleri oldu. Allah Hacı Bektaş'ın duaları ile Bedahşan'ı karanlık bir yer yaptı. Hacı Bektaş'a bir ejderha yolladı. Ejderhadan korkan halk Müslüman oldu. Bir süre sonra tekrar kâfir oldular ama Hacı Bektaş'ın yağmur yağdırmaması, evlerde aydınlanacak ışık yaktırmaması, sularını akıtmaması üzerine Müslümanlığa geri döndüler. Hacı Bektaş'ı kendilerine padişah yapmak istediler ama o kabul etmedi. Bir güvercin olup Ahmet Yesevi'nin yanına uçtu (Gölpınarlı 2016: 12).

Ahmet Yesevi'nin Halifeleri

Ahmet Yesevi'nin doksan dokuz bin halifesi vardır. Bu halifelerden bir kısmı Ahmet Yesevi'de bulunan bazı emanetleri istediler. Bu emanetler bazı eşyalardı ve Hz. Peygamber'den o zamana kadar gelmişti. Fakat Ahmet Yesevi bu emanetleri alacak kişinin seçilmiş biri olduğunu onlara ilettiler. Halifeler bunun üzerine utandılar ve başlarını öne eğdiler. Bu sırada Hacı Bektaş geldi ve yine bazı kerametlerini gösterdi. Emanetler kendiliğinden Hacı Bektaş'a ulaştı. Halifeler de ona mürit oldular (Gölpınarlı 2016: 16).

Rum Ülkesinin Erenleri

Hacı Bektaş Türkistan'dan Rum ülkesine hareket eder. Yolda Necef'e uğrar. Burada çileye girer. Necef'teki erenler, Hünkâr çileden çıkınca elini, ayağını öptüler. Hacı Bektaş Rum ülkesine gelince elli yedi bin Rum erenini huzuruna davet etti. Rum erenleri bu daveti kabul etmediler. Bunun üzerine Hacı Bektaş parmağı ile bir işaret yapınca Rum erenlerinin seccadeleri altlarından kayboldu. Rum erenleri Hünkâr'ın huzuruna çıkmayı kararlaştırdılar ve onun huzuruna çıktılar. Seccadelerinin Hünkâr'ın huzurunda serili

olduğunu gördüler. Onun kim olduğunu öğrenmek istediler. Bu sırada gökten bir duman indi. Bu dumanın üzerinde besmele ile başlayan bir icazet vardı. Erenler bunu gördüler ve Hünkâr'ın müridi oldular (Gölpınarlı 2016: 20).

Koyunların Hacı Bektaş'a Doğru Yürümesi

Hacı Bektaş Rum ülkesinde olduğu bir zamanda yolculuk etmekteydi. Bir yerden geçerken yol kenarındaki koyunlar onun üzerine doğru yürüdüler. Çoban koyunları toplamaya çalışsa da başarılı olamadı. Koyunlar ısrarla Hacı Bektaş'a gitmek istediler. Bunun üzerine çoban, onun Allah dostu biri olduğunu anladı ve "koyun kadar aklım yok mu" diyerek Hünkâr'a himmet eyledi (Gölpınarlı 2016: 21).

Sineson Köyü

Hacı Bektaş Sineson adlı bir Hıristiyan köyüne vardı. Bu köyde çavdar ekmeği pişerdi. Ayrıca bu köyde buğday yoktu. Köylüler Hünkâr'a çavdar ekmeği ikram ettiler. Hünkâr da onlara "çavdar ekin buğday biçin" diye dua etti. Bu dua kabul oldu ve çavdar ekip buğday biçtiler. Bu durum hala devam etmektedir. Bu sebeple bu köyün sakinleri her yıl Hacı Bektaş'ın makamına gelirler ve adaklar adarlar, kurbanlar kesip dualar ederler (Gölpınarlı 2016: 24).

Kavgacı Köy

Hacı Bektaş Ucasar adlı bir köye vardı ve kalacak yer istedi. Köydeki biri "köyümüzde kavga var, şimdi kabadayılar gelir seninle de kavgaya tutuşur, şimdi kimse konuk kaygısında değil" dedi. Bunun üzerine Hacı Bektaş "kavgadan kurtulmasınlar" diye söz etti. Bu andan itibaren o köylüler boş yere kavga eder dururlar (Gölpınarlı 2016: 24).

Açıksaray Köyü

Hünkâr Açıksaray adlı bir köye vardı ve oradaki bir gelinden yiyecek istedi. Gelin ona bir parça ekme ile biraz yağ verdi. Hünkâr "artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin" diye dua etti. Gelin eve gelince yağ küpünün dolup taşığını gördü. Sonra Hünkâr'ın peşine düştü. Yanında kaynanası da vardı. Hünkâr'ın Kızılırmak üstünde namaz kıldığını gördüler. Dönüp köy halkına haber verdiler. Köy halkı ise "böyle bir Allah dostu bizim köyümüzden geçti de görmek nasip olmadı" diye üzüлüp Hünkâr'ın peşine düştüler. Bu durum Hünkâr'a malum oldu ve orada bir ardıç ağacının içine gizlendi. O ağaç hala durmaktadır ve adı Devcik Ardıçtır (Gölpınarlı 2016: 25).

Beştaş'ın Tanıklığı

Hacı Bektaş, Sulucakarahöyük'te yaşadığı zamanlarda köy halkı tarafından kabul edilmediği zamanlar oldu. Kendisine sürekli art niyetle yaklaşanlardan biri de Saru adında biriydi. Bir gün Hünkâr köyün sığırını gütmekteydi. Saru da sığırlarını getirdi fakat Hünkâr Saru'ya "ben senin sığırlarını gütmem" dedi. Buna rağmen Saru, sığırlarını orada bıraktı. Hünkâr orada bulunan Beştaş'a dönerek "tanık olun, kurt yerse benden değildir" dedi. Saru'nun sığırlarını kurt yedi. Saru bunu köy halkına bildirdi. Köy halkı Hünkâr'a kızacak oldu fakat Hünkâr tanığı olduğunu söyledi. Köylüler de o tanıkları dinlemek istediler. Hünkâr onları Beştaş'a götürdü. Köylüler buna çok şaşırarak "bu taşlar mı şahitlik yapacak?" dediler. Allah'ın izni ile taşlar dile geldi ve her şeyi anlattılar. Köylüler de Hünkâr'dan özür dileyip Saru'ya lanet ettiler (Gölpınarlı 2016: 32).

Kara Fakı'nın Namaz Kıldırması

Hacı Bektaş Alacık adlı bir köye vardı. Köy halkı ile sohbet etti. Akşam namazı vakti gelince hep beraber namaz için hazırlandılar. O köyde yaşayan Kara Fakı adlı bir

imam Hünkâr'ın önüne geçip namaz kıldırmak istedi. Tekbir aldı. Namaza durdu. Fakat aklına hiçbir sure gelmedi. Cemaat namazı bozdu. Hünkâr ona "her yanın kara olsun" diye söyledi. O ve onun soyundan olan herkes yanı kara hastalığından öldüler. Başka bir hastalıktan hiç korkmadılar (Gölpınarlı 2016: 33).

Hünkâr'ın Ayaklarının Kayaya Gömülmesi

Hünkâr bir gün seyranda iken bir köylünün balçık kardığını gördü. Ona yardım etmek istedi ve balçığı yoğurmaya başladı. Bunu gören köylü "onu yoğurmak kolay gel de şu kayayı yoğur, sana gönülden muhip olalım" dedi. Hünkâr kayanın üstüne çıktı ve ayakları ile kayayı çiğnedi. Kaya hamur gibi oldu. Bunu gören köylü diğer köylülere koştı ve haber verdi. Hepsisi de Hünkâr'ın ayaklarına kapandı (Gölpınarlı 2016: 33).

Kavus Han ve Yanındakilerin İmana Gelmesi

Karadonlu Can Baba adlı bir eren vardı. Hünkâr'ın emrindeydi. Bir gün Kavus Han'ın göçünü durdurdu ve onların imana gelmesini istedi. Kavus Han ve yanındakiler onu bir kazana attılar ve içine su doldurup kaynatmaya karar verdiler. Uzun bir müddet sonra kazanı açtılar ama Can Baba'ya hiçbir şey olmamıştı. Çünkü o Hünkâr tarafından görevlendirilmişti. Buna çok şaşırdılar ve onu ateşe atıp yakmaya karar verdiler. "Eğer yanmazsan imana geleceğiz" dediler. Can Baba bunu da kabul etti ve ateşte de yanmadı. Sonrasında bir de zehir içti yine bir şey olmadı. Bunu gören Kavus Han ve yanındakiler Müslüman oldular (Gölpınarlı 2016: 43).

Kitlesele Hareketlerin Psikolojik Analizi

Kitlelerin Özellikleri ve Yapısı

Kitleyi meydana getiren bireyler kim olursa olsun; yaşama tarzları, işleri, güçleri, karakterleri veya zekâları ister benzer ister ayrı olsun, kalabalık durumuna gelmiş olmaları onlara kolektif bir ruh aşılar. Bu anlamda kitle geçici bir mahlûk gibidir. Kolektif şuur içinde bireylerin düşünsel yetenekleri ve kişilikleri silikleşir. Farklı özelliklere sahip bireyler aynı özelliklere sahip olanlar arasında kaybolur (Le Bon 2012: 20). Bu teoriye dayalı olarak; *Vilâyet-nâme*'de Horasan halkının padişah seçiminde gösterdiği tutum, Nişabur halkının Hacı Bektaş'a baş eğmesi, Horasan pirlirinin teslimiyeti, Bedahşan ülkesindeki halkın yaklaşımı ve ortak hareket etmeleri, Sineson köyündeki halkın Hacı Bektaş'ı anması, Açıkсарay köyündekilerin Hacı Bektaş'ın peşinden gitmeleri, Kavus Han ve yanındakilerin Müslümanlığı kabulü örnekleri kitlenin kolektif bir yapıda hareket ettiğini göstermektedir. Bu kitlesele hareketlerde bireysel bir sorgulama görülmemekle beraber itirazların ve kabullerin de toplu olarak yapıldığı göze çarpmaktadır.

Kitlelerin genel karakteristik özelliklerinden biri de kendilerini kolayca telkine kaptırabilmeleri ve çabuk inanır olmalarıdır. Ne kadar tarafsız olduğu düşünülürse düşünülün kitleler çoğu defa etkilenme ve dikkatle bekleme durumundadırlar. İlk yapılan telkin derhal bulaşarak bütün zihinlere kendisini kabul ettirir (Le Bon 2012: 29). Eserde Bedahşan halkının tutumu, köy halklarının Hünkâr'a bağ eğmeleri, pirlirin ve erenlerin teslimiyeti bu teoriye dayanak oluşturmaktadır. Ortaya konan bu kitlesele hareketlerde söz konusu kitleler her zaman inanmaya hazır durumda görünürler ve bazı durumlarda kanıt istemeleri bile inanmalarını hızlandırıcı bir etken olarak göze çarpmaktadır.

Kitleler üzerinde tespit edilmiş bir başka özellik de duyguların abartılı ve basit oluşudur. Telkin ve sirayet yoluyla hisler çok hızlı yayıldığından katılımlar sonucunda o hissin kuvveti o derece artmış olur. Kitle duygularının abartılması ve sadeliği onları şüpheden ve kararsızlıktan uzak tutar. Ortaya atılan herhangi bir şüphe derhal tartışma kabul etmez bir gerçeğe dönüşür (Le Bon 2012: 38). Horasan pirlirinin Hacı Bektaş'ın hacılığını kabul

etmesini anlatan bölümde bunun somut örneği görülmektedir. İlk olarak Hacı Bektaş'a inanılmaz ama onun avucundaki yeşil beni, Hz. Ali'yi hatırlatması sebebiyle göstermesi ortadaki şüpheyi hemen kaldırır ve duygular bir anda tersine döner. Hacı Bektaş'a şüphe ile yaklaşanlar çok kısa bir zamanda onu el üstünde tutarlar.

Kitlelerin Fikirleri

Fikirler pek sade bir şekil aldıktan sonra kitleler tarafından anlaşılabilirliklerinden dolayı halk arasında yayılmaları ve tutunmaları için çoğu defa bunların tersi bir değişikliğe uğramaları gerekir. Biraz felsefi ve bilimsel fikirler bahis konusu olunca tabaka tabaka kalabalıkların seviyesine inmek için zorunlu olan değişmelerin derinliğini müşahade etmek mümkündür. Bu değişmeler kitlelerin mensubiyetine göre şekil değiştirir (Le Bon 2012: 48). Eserde bu duruma örnek olacak birçok olay yaşanmaktadır. Olaylar arasındaki ortak özellik ise Hacı Bektaş'a muhalefet olan her kitlenin çok derin açıklamalara ihtiyaç duymadan ikna olmalarıdır. Bu ikna olma durumlarında kitlelerin fikirlerini değiştirmek için geniş açıklamaların, bilimsel temelli konuşmaların kullanılmadığı görülmektedir. Fikirleri tersine çevirmek için olağanüstülükler yeterlidir. Beştaş'ın dile gelip Hacı Bektaş'a tanıklık etmesi sonucunda köy halkının Saru'ya karşı olumlu olan fikirleri tersine dönmüştür. Hacı Bektaş'a da daha derinden bağlanmışlardır.

Kitleleri İnandırma Yöntemleri

Kitlelerin üzerinde etki bırakmak isteyen kişiler daima onların duygularına hitap ederler. Hiçbir zaman mantıksal değerlendirmelere yönlendirmezler. Aklın ve mantığın kitleler üzerinde bir etkisi yoktur (Le Bon 2012: 88). Hacı Bektaş'ın, karşısında olanlara karşı göstermiş olduğu kerametler ve onları hemen inandırması da bu teoriyi doğrular niteliktedir. O dünya görüşünden ve İslami yoldan asla geri dönmez. Bütün hareketleri İslami yol üzerine şekillenmektedir. Bunun yanında ermiş kişiliğini insanlara kabul ettirmek için herhangi bir konuşma, açıklama yapmaz. Eserde okuyucuya verilen mesaj onun sadece Allah yolunda hareket etmesidir. Bu doğrultuda, mantık dışı olan kerametlerin okuyucu üzerinde de etki bırakması amaçlanmıştır.

Canlı varlıklardan birkaçı bir araya gelir gelmez, bunlar ister hayvan ister insan kalabalığı olsun, içgüdüsel olarak bir reisin yani bir önderin emri altına girerler. İnsan topluluklarında önderlerin büyük bir rolü vardır. Onun iradesi, fikirlerin gerçekleştiği bir kaynak olur. Kitle, çobanına sadık bir sürüdür (Le Bon 2012: 92). Eserde yer alan Ahmet Yesevi, Tapduk Emre gibi şahıslar bu önder sınıfına girmektedirler. Onların himayesi ve emri altında olan kişiler onlara sorgusuz bir şekilde itaat ederler. Onların liderliği veya kararları sorgulandığı takdirde bir keramet ile liderlikleri perçinlenir.

Kitle Çeşitleri

Elias Canetti, *Kitle ve İktidar* adlı kitabında kitleleri; mütecaviz kitleler, kaçış kitleleri, yasak kitleleri, karşıtına dönme kitleleri ve şölen kitleleri olarak sınıflandırmıştır (Canetti 2014: 50). Mütecaviz kitle, çabucak ulaşılabilecek bir hedefe dayanır. Hedef bilinir ve açıkça tanımlanmıştır. Hedefin beyan edilmesi kitlenin oluşumu için yeterlidir. Herkes olayın içinde yer almak ister. Bu kitle hızlı büyüyen bir kitledir çünkü hedefinde bir risk yoktur. Kitle içinde bulunmak bireysel riski azaltır. Eserde Bedahşan halkı bu tarz bir kitleye örnektir. Bu halk sürekli Müslümanlar üzerine saldırılar düzenler. Müslümanların önemli komutanlarını esir alırlar. Hacı Bektaş ile karşılaştıktan sonra Müslüman olurlar fakat birçok kez vazgeçerler. Bu halk mütecaviz kitlenin eserdeki somut örneğidir. Diğer bir örnek ise halkı sürekli kavga eden köydür. Bu köyün halkı Hacı Bektaş'ın da bedduasına maruz kalarak anlamsız bir kavgaya devam ederler.

Kaçış kitleleri bir tehditle yaratılır. Herkes kaçır ve herkes kitle ile birlikte sürüklenir. Tehlike herkes için aynıdır. Bu tehlike belli bir noktada kesifleşir ve orada ayırım tanımaz. Bir şehrin sakinlerini ya da belli bir inanca bağlı olanları ya da belli bir dili konuşan herkesi tehdit edebilir. İnsanlar birlikte kaçırılar çünkü kaçmanın en iyi yolu budur. Birlikte aynı heyecanı duyarlar ve birinin enerjisi diğerinin enerjisini de artırır. İnsanlar birbirlerini aynı yöne iterler. Bir arada oldukları sürece tehlikenin dağıldığını hissederler. Eserde Horasan ilinde yaşayan halk bu kitle türüne örnek gösterilebilir. Bu halk Bedahşan halkının saldırılarına maruz kalır ve toplu olarak bir kurtuluş beklerler. Bu kurtuluş yolu ise Hacı Bektaş'tır.

Yasak kitleleri reddetmeyle oluşur. Bir araya toplanmış çok sayıda insan o zamana kadar kendi başlarına yapmış oldukları şeyi yapmayı reddederler. Ansızın ortaya çıkan bir yasağa uyarlar. Bu yasak müthiş bir etki yaratır. Bu yasak kitleler için bir emir kadar mutlakdır. Eserde Rum erenlerinin Hacı Bektaş'a karşı tutumları bu kitle çeşidine örnektir. Bu erenler kendilerini bir amaca hizmet eder durumda gördüklerinden dışardan gelen birine itaat konusunda birlikte hareket ederler ve kitlenin doğal yasağına uyarlar. Bir diğer örnek ise kitleye yasağı gösteren olaydır. Bu olayda Kara Fakı adlı bir imam, Hacı Bektaş'ın olduğu bir ortamda namaz kıldırmak istemiş fakat aklına bir sure gelmemiş dolayısıyla namaz kıldıramamıştır.

Karşıtına dönme çeşitli tabakalardan oluşmuş bir toplumu gerektirir. Karşıtına dönme gereksinimi ortaya çıkmadan önce birinin hakkı ötekilerden fazla olan sınıfların net bir biçimde birbirinden ayrılması, insanların günlük yaşamlarında varlığını uzun zaman duyurmuş olmalıdır. Bu tabakalaşma, iç olaylar sonucunda gerçekleşmiş olabilir ya da üst konumdaki grup ast konumdakine emir verme hakkını ülkeyi fethederek ve böylelikle kendini diğerlerinin üstünde bir konuma yerleştirerek kazanmış olabilir. Kendilerini başkalarından üstün konuma koyan kişilere karşı geliştirilen savunma psikolojisi bireysel olarak pasif kalabilir ama topluluk halinde güçlü bir şekilde ortaya çıkabilir. Eserde Ahmet Yesevi'nin halifelerinin kutsal emanetleri istemeleri sırasında takındıkları tutum bu kitle türüne örnektir.

Şölen kitleleri ise sınırlı bir alanda bir araya gelmiş insanların gevşeme atmosferi içerisinde hareket etmeleri kastedilir. Toplu eğlencelerde bulunan insanlar şölen kitesine örnek teşkil etmektedir. Hacı Bektaş'ın doğumundan önce babasının bir yerde erenleri, dervişleri ve halkı toplaması, yedirip içirmesi ve onların duasını alması sırasında oluşan kitle bu kitle türüne örnektir.

Sonuç

Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme" adıyla, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından günümüz Türkçesine aktarılmış olan eserde Hacı Bektaş'ın efsanevi hayatı anlatılmaktadır. Eser Hacı Bektaş'ın ataları ve doğumu ile başlamakta, Türkistan'da, Horasan'da ve Anadolu'daki hayatı ile devam etmekte, ölümü ve sonrası ile son bulmaktadır. Bahsi geçen her devirde olağanüstü olaylar silsilesi vardır.

Eserde Hacı Bektaş, tartışılmaz bir güce, sonsuz bir ilahî desteğe inanılmaz bir kabiliyete sahiptir. Olumsuz hiçbir özelliği yoktur. Hiçbir zaman yanılmaz ve yanlış yola sapmaz. Onun karşısında düşmanlarının kazanma ihtimali yoktur. Karşılaştığı en zor şartlarda bile bir olağanüstülükle galibiyete ulaşır. Bir yerden başka bir yere gitmesi saniyeler içinde gerçekleşir. Her türlü kılığa girebilir. Duasının kabul olması için beklemesi gerekmez. Dua etmesiyle duasının kabul olması arasında bir süre yoktur. Duasının da bedduasının da Allah katında karşılığı vardır. Kendisinin kutlu bir kişi olduğunu hiç kimseye açıklama gereği duymaz. Böyle bir şeye ihtiyacı yoktur. Kendi

üzerinde ve haricinde oluşan kerametler onun kutlu bir kişi olduğunun kanıtlanmasına fazlasıyla yeter.

Eserdeki halk kitleleri göz önünde bulundurulduğunda iki çeşit kitleden bahsedilebilir. Birincisi liderlerinin sözü ile Hacı Bektaş'a baş eğen kitledir ki bu kitlelerde liderin sözü her şeyden üstündür ve tartışmasız kabul edilir. Ahmet Yesevi'nin halifelerini buna örnek gösterebiliriz. İkinci kitle ise Hacı Bektaş'ın gösterdiği kerametler sonucu kendisine baş eğen kitledir. Bu topluluklarda da ilk olarak şüphe vardır ama ortaya çıkan olağanüstü bir durum bu şüpheyi anında ortadan kaldırmaktadır. Çünkü bahsi geçen olağanüstü durumlara muhalefet edecek bir seçenek yoktur. Mesela Bedahşan halkının Müslümanlığı terk etmesi sonucu Hacı Bektaş dua eder ve ülkeleri sonsuz bir karanlığa mahkûm olur. Bu durumun düzelmesi için halk tekrar Müslümanlığı seçer.

Hacı Bektaş'ın ulu bir kişi olduğunu kabul eden kişiler ve halklar huzura ererler ve kendilerine kötülük bulaşmaz. Fakat kabul etmeyenlerin başı beladan kurtulmaz. Ayrıca Hacı Bektaş'ın nüfuzuna ters hareket eden kişilerin ve halkların da sonu kötü olur. Hacı Bektaş ayak bastığı her yerde yeterli saygıyı görmelidir. Kalbi razı olmalıdır. Aksi hallerde kötü sonuçlar ortaya çıkar. Kaldı ki Hacı Bektaş'ı gören koyun sürüsü bile onun peşinden gitmektedir. İnsanların gitmemesi anormal bir durumdur.

Bu çalışmada, somut halk kitlelerini ve somut olayları ele alarak araştırmalarını şekillendiren Gustave Le Bon ve Sigmund Freud'un teorileri ile menkıbevi bir eser olan Velayetname'deki halk kitleleri incelenmiştir. Bu sebeple Le Bon ve Freud'un kendi eserlerinde detaylı olarak özelliklerini, yapılarını anlattıkları kitlelere aynı detayda Menakıpname'de rastlanmamıştır. Eserde yer alan kitlelerin düşünceleri, aksiyonları analize yer verilerek aktarılmamıştır. İlahî bakış açısı belli bir noktaya kadar kullanılmıştır. Hareketlerin ve düşüncelerin değişimi ani şekilde meydana gelmektedir. Bu durumdan hareketle eserde ilahî gücü sorgulamanın önüne geçildiği söylenebilir.

Son olarak söylenebilir ki eserde yer alan kitlelerin tutumları, Müslümanlığa giden yolda olumsuzdan olumluya doğru bir değişim göstermektedir. Bu değişimin ana sebebi Hacı Bektaş'ın kudreti ve arkasındaki ilahî destektir. Kerametler de bu kudretin ve ilahî desteğin sonucudur. Kitlelerin bu tutumları eseri okuyan kişiler için bir mesaj durumundadır. Menakıpnamelerin yazılış amaçları ile paraleldir.

Kaynakça

Açıkgöz, Burak Fatih (2015). *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî Ve Hâcî Bektaş Velî Menâkıbnâmelerinin İçerik Bakımından Analizi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Artun, Erman (2010). *Dini – Tasavvufi Halk Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi.

Boratav, Pertev Naili (2013). *100 Soruda Türk Folkloru*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Boratav, Pertev Naili (2013). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Budak, Selçuk (2005). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Canetti, Elias (2014). *Kitle Ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çobanoğlu, Özkul (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Freud, Sigmund (2018). *Kitle Psikolojisi ve Ego Analizi*. İstanbul: Oda Yayınları.

Gölpınarlı, Abdülbaki (2016). *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme"*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Le Bon, Gustave (2012). *Kitleler Psikolojisi*. İstanbul: Kumsaati Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar (2016). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Eoliya Menakıbnameleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya (2017). *Anadolu Kültürü Üzerine Makaleler*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

